

В.Гриневич

**ПРО ІСТОРІЮ ТВОРЕННЯ ТА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНЕ
ЗВУЧАННЯ ДЕРЖАВНИХ ГІМНІВ СРСР ТА УРСР**

Як це не видається дивним і навіть парадоксальним, проте така видатна подія як творення в роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр. державних гімнів СРСР та УРСР практично лишилася поза увагою радянської історіографії, тривалий час подаючись лише на рівні констатації факту. Тільки за часів Перебудови з'явилися окремі публіцистичні статті, мемуарні публікації та наукові розвідки, в яких висвітлювалися деякі аспекти цього маловідомого питання¹. Передусім це стосувалося Державного гімну СРСР, а щодо гімну Української РСР, то крім короткої інформації з Української історичної енциклопедії про авторів тексту і музики², це питання й досі залишається практично не висвітленим. Між тим, творення державних гімнів СРСР і союзних республік стало знаковою подією, що засвідчила про важливі зміни, які відбулися в політиці та ідеології сталінського режиму за роки війни, і передовсім про певний дрейф від марксистського принципу пролетарського інтернаціоналізму у бік націонал-патріотизму. Цікаво зазначити, що західні аналітики, які уважно стежили за метаморфозами сталінської ідеології, миттєво відреагували на специфічне політико-ідеологічне звучання Державного гімну СРСР. Уже 3 січня 1944 р. американський журнал "Тайм", повідомляючи читачів про появу гімну, писав: "Москва надала іще один доказ того, що радянський відхід від світової революції до націоналізму завершено. Напередодні 64-го

дня народження Йосипа Сталіна Радянський Союз відкинув хвилюючий запальний “Інтернаціонал”, замінивши його в якості державного гімну пеаном на честь Сталіна і нової Росії...”³

Така оцінка цієї події лишається майже незмінною в західній історіографії серед істориків різних політичних орієнтацій. Скажімо, італійський історик-комуніст Д.Боффа в своїй масштабній роботі з історії СРСР відзначає, що текст нового гімну став “першим відвертим проявом російського націоналізму, як майже природного продовження великого патріотизму військового часу”⁴. Проте власне подібними оцінками і вичерпуються відомості західної історіографії про радянське гімнотворення.

Отже метою даної розвідки стане дослідження історії творення державних гімнів СРСР та УРСР в контексті тих змін, що відбулися в сталінській політиці та ідеології в роки війни та подальшої долі цих важливіших державних символів радянського ладу в Росії та Україні.

Державний гімн СРСР: від пеану на честь “вождя всіх народів” і російського патріотизму до пісні без слів

В червні 1941 р. нацистська Німеччина розпочала війну проти Радянського Союзу, захопивши за короткий час значну частину його території. Опинившись на межі військової катастрофи, сталінське керівництво прийняло рішення спертися в боротьбі з ворогом не на уявну “комуністичну свідомість мас”, а на вже не раз випробуване історією знаряддя – російський націоналізм-патріотизм. Фактично перебудова радянської ідеологічної машини на новий лад розпочалася з перших днів війни. Вже сама запропонована сталінськими ідеологами назва війни – Велика вітчизняна – проводила пряму аналогію між нацистською агресією проти СРСР та навалою армії Наполеона на Росію в 1812 р. Наприкінці 1941 р. зі шпальт радянських газет було знято знамените інтернаціоналістське гасло “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”, яке було замінене на “Смерть німецьким окупантам!”⁵ Логічним продовженням цього стала ліквідація в травні 1943 р. “головного штабу” світової революції – Комінтерну. Сталінське керівництво розпочало, також, загравання з Російською Православною церквою, відновивши скасоване патріаршество. Переорієнтування на російський патріотизм виразно позначилося й на Червоній армії, яка за взірцем царської армії одягнула погони, стала називати своїх командирів офіцерами, прикрасилась орденами на честь російських полководців. Сам Верховний

головнокомандуючий Й.Сталін поміняв свій скромний кітель більшовицького комісара на розкішний мундир генералісімуса.

Зовсім не випадково робота над створенням гімну СРСР розпочалася навесні 1942 р. коли після перемоги в битві під Москвою, спалах російського патріотизму – націоналізму набув в СРСР потужного розвитку. Прийняття нового Державного гімну СРСР не тільки мало завершити оформлення основних атрибутів радянської державності (остання досі не мала свого державного гімну, за якій їй слугував “Інтернаціонал”), але дозволяло звільнитися від інтернаціоналістських символів, що були не на часі, та створити офіційну патріотичну пісню, яка б відбивала основні ідеї радянського патріотизму. В реальну площину ця робота увійшла влітку 1943 р., коли спеціально створена Урядова комісія на чолі з маршалом СРСР К. Ворошиловим, начальником Головного політичного управління Червоної армії А. Щербаковим і головою Комітету в справах мистецтв М. Храпченком організувала проведення закритого конкурсу, в якому взяли участь відомі діячі культури: композитори – А. Александров, Д. Шостакович, А. Хачатурян та ін., а також поети – В. Лебедев-Кумач, К. Симонов, М. Рильський, М. Светлов, О. Бажан та ін.⁶

Процес написання гімну, який попервах називали по різному – народний, національний, державний, не був швидким. На травень 1943 р. здали тексти лише 19 авторів (27 текстів) та написали музику до них лише 8 композиторів⁷. З метою прискорення роботи над Гімном та заохочення поетів і композиторів О. Щербаков вирішив крім патріотизму задіяти при цьому ще й матеріальний стимул і попросив у Сталіна, дозволити організувати “закритий конкурс” на кращий текст і кращу музику, встановивши для переможців такі премії: по одній першій премії за текст і музику (по 100 тис.крб.), по дві другій премії за текст і музику (по 50 тис.крб.)⁸.

12 червня 1943 р. голова Комісії у справах мистецтв при РНК СРСР М. Храпченко подав О. Щербакову список 14 поетів і композиторів, які мали брати участь у закритому конкурсі. Серед них були: С. Михалков, М. Рильський, М. Бажан, В. Лебедев-Кумач, К. Симонов, Є. Долматовський та інші.⁹ У вересні 1943 р. К. Ворошилов і О. Щербаков доповіли Сталіну про низький рівень варіантів гімну 1942 року та поскаржилися на млявість роботи. Було вирішено прискорити темпи праці та завершити її за три місяці: впродовж 1,5 міс. створити музичний ряд, та ще 1,5 міс. відводилося на віршований ряд.¹⁰

Всі підготовлені варіанти гімну вивчали хори і оркестри Большого театру, Радіокомітету, ансамблю під керівництвом А. Александрова та регулярно прослуховувалися Комісією.

Слід відзначити, що на замовлення Комісії здійснювалася і певна науково-дослідницька робота. Було, зокрема, проведене спеціальне дослідження щодо питання про поширення в радянській Росії гімну “Інтернаціонал”, яке досі не з’ясовувалось,¹¹ була підготовлена історична Довідка про національні гімни,¹² а також здійснено переклад (для порівняння) декількох десятків іноземних гімнів російською мовою¹³.

Всі запропоновані варіанти Державного гімну СРСР прослуховувалися Комісією у Большому театрі. Паралельно оцінювались і гімни іноземних держав – радянський варіант мав бути кращим серед кращих!

Мабуть це справді мало фантасмагоричний вигляд: в розпал війни партійні бонзи та “чиновники від культури” годинами просиджували в театральних ложах, вслуховуючись у звучання мелодій гімнів: російського імператорського “Боже, царя бережи” та партійного “Гімн партії більшовиків”, англійського “Боже, бережи короля” та варіанту А.Хачатуряна–Д.Шостаковича. Не були забуті й французька “Марсельєза”, американський “Зоряний прапор”, кайзерівський “Німеччина, Німеччина понад усе у світі” і навіть фашистські: німецький – “Вище прапор”, італійський – “Юність”. Члени Комісії мали можливість порівнювати й віршовані тексти іноземних гімнів, які, як зазначалося вище, заздалегідь були перекладені російською.

Слід зазначити, що від самого початку серед поданих на конкурс текстів було чимало таких, в яких радянський патріотизм відверто підмінявся російським.

Скорее все звезды погаснут
И солнце изменит свой путь
Чем русского недруг заставит
Колени согнуть. —

Таку версію гімну пропонував, приміром, К.Симонов¹⁴.

Поет Я.Кувшинов намагався у своїй версії гімну об’єднати в єдине ціле російське і радянське минуле:

От Грозного славится наша держава
Могучую силу несет от Петра

За нами сверкает Суворова слава
И веют кутузовской славы ветра...
И варварской мрачной разбойницкой силе
Над Родиной нашей в господстве не быть
Врагов мы с Донским и со Сталиным били
И племя грядущее станет их бить¹⁵.

Показово, що у Максима Рильського, який разом із іншими видатними українськими поетами П.Тичиною і М.Бажаном також брав участь у конкурсі, не було у тексті гімну СРСР жодної згадки а ні про Росію, а ні про “Великий російський народ”. Натомість, він застосував словосполучення “Великий радянський народ”. Рильський, мабуть не випадково, ввів до свого тексту поряд із обов’язковою темою уславлення вождів, переспіви про волю народів з Шевченківського “Заповіту”:

В семье мы великой, и вольной, и новой
И дружбы сияет звезда
Как Ленина слово, как Сталина слово,
Как воля народа, всегда!¹⁶

За результатами закритого конкурсу, переможцем було визнано гімн “Союз нерушимый республик свободных” (поети С.Михалков і Г.Ель-Регістан) на мелодію написаного ще у 1939 р. композитором А.В.Александровим “Гімну партії більшовиків”. Таке рішення Комісії фактично було визначене Й.Сталіним, який на завершальному етапі конкурсу виявив свою прихильність улюбленому партійному гімну зі словами, запропонованими маловідомими авторами – С.Михалковим і Г.Ель-Регістаном (обидва працювали в цей час у редакції газети “Сталінський сокол”). “Краще всіх звучить поки музика Шостаковича і Хачатуряна, – сказав він, – проте на всяк випадок слід мати на увазі і вже відому музику Александрова до “Гімну партії більшовиків”. Куплети нового тексту добре накладаються на цю мелодію. Можливо, доведеться звернутися до цієї музики”¹⁷.

Зазначимо, що хоча в СРСР досі не було державного гімну, урочисті пісні гімнічного типу, в яких уславлювалися партія, армія, герої, більшовицькі символи, тощо були в радянській країні найулюбленішим жанром. Композитор Александров вважався батьком гімнотворення. Проте “найвизначнішим шедевром” сталінського композитора став написаний ним 1939 р. “Гімн партії більшовиків”¹⁸. Отож не було випадковим, що не мелодійна музика Д.Шостаковича, а урочиста, помпезна, важковагова,

музика Александрова була обрана вождем за візитівку та символ створеної ним імперії.

На перший погляд важко зрозуміти, як у змаганні між найкращими радянськими поетами перемогу отримали два пересічні літератори – 30-річний дитячий поет майор С.Михалков і 42 – річний військовий журналіст капітан Г.Ель–Регістан, які попервах навіть не були запрошені до конкурсу. Таємниця “доброго накладання” куплетів на музику полягала в тому, що автори від початку своєї роботи взяли за основу мелодію улюбленого Сталіним “Гімну партії більшовиків”¹⁹.

Центральне місце в Державному гімні СРСР посіла ідея про особливу роль Русі в збиранні народів у єдину велику державу, що цілком і повністю відповідало духу тогочасної офіційної пропаганди (як потім згадували ідею взяли з директивного листа Головного Політуправління РСЧА), заснованої на експлуатації тези “великий російський народ – старший брат народів СРСР”. Поетичне уславлення великого Сталіна в новому гімні було явним запозиченням з первісного тексту Д.Лебедєва-Кумача, зате на пропозицію самого “вождя народів” дещо “застарілу” тему винищення внутрішнього ворога (про “зрадників підлих”) було замінено на актуальну – боротьбу проти зовнішнього ворога (про “загарбників підлих”)²⁰. Все це зробило текст, як зазначав Сталін, політично влучним і “дохідливим”²¹. Якщо згадати ще й “інтернаціональний склад” авторів – росіянина і армянина, то стає цілком зрозумілим причина їхнього успіху.

Зазначимо, що Сталін не лише особисто опікувався роботою цих гімнотворців, але й підказував їм ідеї (приміром, про потребу додати третій куплет про роль Червоної армії) та активно редагував тексти, відточуючи потрібне політичне значення²². Після завершення роботи над гімном вождь запросив авторів “за російським звичаєм обмити гімн”, і “великодушно пробачив” Регістану, який у своєму тості на честь усіх, хто допомагав творити державну пісню (очевидно через хвилювання), серед імен присутніх згадав “головного редактора” останнім²³.

Пояснюючи населенню сенс прийняття нового гімну, газета “Правда” зазначала, що “теперішній державний гімн Радянського Союзу “Інтернаціонал” за своїм змістом не відбиває докорінних змін, які відбулися в нашій країні в наслідок перемоги Радянського устрою, та не відбиває соціалістичної сутності радянської держави”²⁴. Однак, саме слово “соціалізм” не згадувалося в тексті

гімну жодного разу, а слово “радянський” подавалося лише у приспіві, як визначення знамені: “знамя советское, знамя народное”.

Союз нерушимий республик свободных
Сплотила навеки Великая Русь.
Да здравствует созданный волей народов,
Единый, могучий Советский Союз!

Приспів:
Славься, Отечество наше свободное
Дружбы народов надёжный оплот!
Знамя советское, знамя народное,
Пусть от победы к победе ведет!

Сквозь грозы сияло нам солнце свободы,
И Ленин великий нам путь озарил.
Нас вырастил Сталин—на верность народу,
На труд и на подвиги нас вдохновил!

Приспів.

Мы армию нашу растили в сраженьях,
Захватчиков полых с дороги сметем!
Мы в битвах решаем судьбу поколений,
Мы к славе Отчизну свою поведем!

14 грудня 1943 р. постановою ЦК ВКП (б) “Про гімн Союзу Радянських Соціалістичних республік” було вирішено прийняти замість Інтернаціоналу новий Державний гімн СРСР, затвердити слова гімну та доручити Президії Верховної Ради СРСР у двотижневий строк організувати переклад нового тексту державного гімну на мови народів ССРСР тощо²⁵.

Україна першою серед союзних республік здійснила цей переклад. Вже у січні 1944 р. Микола Бажан за участі групи українських діячів культури (поета Т. Масенка, письменників Л. Новиченка, Ю. Яновського, А. Головка, П. Панча, нар. артиста М. Крушельницького, диригента О. Сороки, журналіста Л. Паламарчука, засл. діяч мистецтв УРСР А. Пашенка) зробив переклад нового тексту гімну СРСР на українську мову.

Наприкінці січня 1944 р. М. Хрущов доповів Сталіну про те, що гімн “Союзом незламним республіки вільні” було прослухано у Харкові і Києві у виконанні українських хорів і він отримав позитивні оцінки музичних виконавців і партійного керівництва²⁶.

Переклад Державного гімну на мови народів СРСР в цілому

було виконано в строк, хоча й не обійшлося без недоліків. Критиці, зокрема, були піддані ряд невдалих перекладів. Так, приміром, у молдавському варіанті фразу “и Ленин великий нам путь озарил” було перекладено як “и Ленин тропинки нам озарил”²⁷.

Хоча український переклад влада оцінила позитивно, несподівано ідеологічні хиби в ньому виявив сільський вчитель з Білоцерківського району Плаксін. На початку грудня 1944 р. він надіслав листа до редакції газети “Правда”, в якому ретельно проаналізував всі припущені на його погляд хиби. Плаксін передусім наполягав на тому, що в українському перекладі гімну було невірно висвітлено роль Великої Русі. “Ця ідея є початком що об’єднує і згуртовує, цементуючою для союзу ідеєю” – пояснював сутність своєї претензії ідеологічно пильний вчитель, однак, її було викривлено в українському перекладі, що докорінно змінило головний сенс російського тексту, позаяк акцент з Великої Русі, яка

Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки

тут було зміщено у бік союзу –

Союзом незламним республикі вільні
Навік об’єднала Великая Русь²⁸.

Проте, “критику знизу” було поігноровано, а листа Плаксіна відклали у довгу шухляду. Однак повертаючись до цього доволі показового моменту, все ж залишимо без відповіді запитання: а чи не мав дійсно рацію ідеологічно заангажований учитель і чи справді висококваліфіковані українські перекладачі несвідомо змінили акценти?

Проти ночі на 1 січня 1944 року гімн уперше було виконано по Всесоюзному радіо. Січневий (1944 р.) пленум ЦК ВКП(б) ухвалив рішення про те, щоб Гімн “Інтернаціонал” зберігти як гімн ВКП(б). Указом Президії Верховної Ради СРСР новий Державний гімн Радянського Союзу затверджувався з 15 березня 1944 р. для повсюдного виконання. Так новий офіційний символ отримав путівку в життя.

Після XX з’їзду КПРС (1956) у зв’язку з кампанією розвінчання культу особи Сталіна гімн СРСР перетворився на “державну пісню без слів”, і таким залишався аж до 1976 р. Проте з приходом до влади Л.Брежнєва, коли розпочалася “прихована” реабілітація сталінізму, партійні ідеологи вирішили відновити

слова сталінського гімну, трохи їх підрихтувавши. За цю справу взявся один із авторів тексту, поет С.Михалков. На політичне замовлення він усунув з гімну все, що стосувалося уславлення Й.Сталіна, неактуальної вже на цей час строфи про боротьбу з “підлим загарбником”, натомість посилив звучання ролі партії Леніна в житті радянських людей. От і вийшло:

Сквозь годы сияло нам солнце свободы,
И Ленин великий нам путь озарил!
На правое дело он поднял народы,
На труд и на подвиги нас вдохновил!

Приспів:
Славься, Отечество, наше свободное,
Дружбы народов надежный оплот!
Партия Ленина – сила народная,
Нас к торжеству коммунизма ведет!

Новий текст гімну 27 травня 1977 р. було затверджено Указом Президії Верховної Ради СРСР. Того ж року в радянську Конституцію вперше було включено статтю про Державний гімн.

Чергова прикрість з словами гімну сталася в період Перебудови, коли в березні 1990 р. Третій з’їзд народних депутатів СРСР вніс зміни до Конституції, вилучивши з неї знамениту шосту статтю про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в радянському суспільстві. І знову, як це вже було раніше, Державний гімн СРСР перетворився на “пісню без слів”.

***“Нам завжди у битвах за долю народу був другом і
братом російський народ”: парадокс українського
радянського гімнотворення***

Для сталінського режиму повернення в Україну, де розгортався масштабний український націоналістичний рух, перетворилося на дійсну військово-політичну проблему. Прагнучи по мірі вигнання німецьких військ легітимізуватися на українських землях, союзне керівництво розгорнуло справжню війну проти повстанців, спрямувавши на “внутрішній фронт” десятки тисяч добре озброєних військ НКВС. Водночас тут була задіяна вже традиційна система політико-пропагандистських заходів, чільне місце серед яких посідала “гра” на національних почуттях українців. Починаючи з другої половини 1943 р., в офіційній пропаганді усе виразніше стали звучати “українські мотиви” – апеляція до

українського радянського патріотизму, активна експлуатація теми “возз’єднання українських земель в єдиній українській радянській державі”, які, звичайно, сполучалися з темами “непорушної дружби українського та російського народів” та уславлення “геніального полководця” маршала Сталіна тощо. А проте, мусування наприкінці війни теми “української радянської державності” значною мірою було обумовлене й зовнішньополітичними чинниками. Після проведення наприкінці 1943 р. Тегеранської конференції, на якій Президент США Ф.Рузвельт виклав ідею створення в майбутньому Організації Об’єднаних Націй, Сталін почав гарячково вишукувати можливості посилення в ній радянського впливу. Позірно цього можна було досягти шляхом виборення додаткових голосів для національних радянських республік, проте для цього останнім належало набути вигляду “повноцінних держав” зі всіма атрибутами державності.

28 січня – 1 лютого 1944 р. у Москві відбулася поспіхом скликана X сесія Верховної Ради СРСР, яка прийняла закони про створення в союзних республіках ключових наркоматів – оборони та зовнішніх зносин. А вже 3 лютого 1944 р. Президією Верховної Ради СРСР було видано Указ “Про державні гімни радянських республік”, відповідно до якого всім союзним республікам належало прийняти власні гімни²⁹.

Навесні 1944 р. було призначено Комісію для створення проекту державного гімну УРСР, яку очолив заввідділом агітації і пропаганди ЦК КП(б)У К.З. Литвин. До конкурсу, що мав проводитися з цього приводу, було залучено декілька десятків найкращих українських поетів і композиторів. Перед українськими поетами – учасниками конкурсу постало доволі відповідальне і водночас “делікатне” завдання: створити таку “головну пісню України”, яка б цілком і повністю “вписувалась” у політико-ідеологічний контекст загальносоюзного гімну, проте водночас відбивала б українську національну специфіку.

Однак лейтмотивом практично всіх поданих на конкурс віршованих варіантів українського гімну стало уславлення “старшого брата – великого російського народу” і “вождя всіх народів Й. Сталіна”.

В братерській єдності слов’ян
Наш перший брат – народ Росії,
йшлося в одному з варіантів гімну.

“Росія – це наша свобода і слава
Народ возз’єднала – і край наш розцвів”³⁰,

зазначалося в іншому.

Будь славен в серці України
Великий друг наш – руський брат³¹,
– проголошував ще один автор. Поети закликали українців “жити
під сонцем Кремля із Москви”³², “йти по дорозі волі, під зорями
дружби – зірками Москви”³³, славити “в серці України, Великого
друга – нашого руського брата” тощо.

Як нерозривні розглядалися подекуди теми любові до вождів і
любові до Москви:

Зоря нам червона горить на Кремлі
Це Сталін підніс п'ятикутню³⁴

Щодо Й.Сталіна, то тут вияв творчої фантазії гімнотворців
воістину був безмежним. Вождя нарікали Сонцем, Зорею,
Батьком України. “Два сонця у тебе – одне у Кремлі [читай:
Сталін], а інше в блакиті горить”, – виголошував у поетичному
екстазі один із конкурсантів.

Хтось з поетів назвав Сталіна і Леніна “братами України”, а
Русь її “посаженою матір'ю”. У звичному вже комуністично-
націоналістичному стилі в текстах поєднувалися російські і
українські націоналістичні герої з більшовицькими вождями:

Нащадків Суворова, плем'я Шевченка
Ленін і Сталін на вічність з'єднав.
Нащадкам Хмельницького дітям Шевченка
Ленін і Сталін вітчизну віддав³⁵.

Ще однією характерною особливістю поданих на конкурс
варіантів гімну стало те, що значна їх частина апелювала до
українського “буржуазно-націоналістичного” гімну, намагаючись
заперечити його ідеї. Так, замість виразної першої строки
патріотичної пісні “Ще не вмерла Україна” пропонувалася
підкреслено-оптимістична – “Живи, Україно, радянська держава!
Живи, Україно, навіки – віків!” Як уже цілком реалізована мета
оспівувалась у проектах омріяна у гімні П.Чубинського соборність
України “від Сяну до Дону”:

Збулася, що предками мрія плекання
Існує держава без чвар і незгод
У дружню сім'ю от Дінця і до Сяна
Навіки з'єднався український народ³⁶.

Нарешті, прямо діаметральна оцінка давалася авторами гімнів гетьману Б.Хмельницькому: “необачний син”, що “оддав на поталу москалям поганим неньку Україну” перетворювався на “безсмертного генія”, який “народу здійснив давні мрії”, “...показав Україні єдиний і праведний шлях до мети”. Як це робилося і в національному гімні, поети часто згадували в своїх віршах такі старі і нові українські етнічно-географічні символи як річки Дніпро, Дунай, гори Карпати, землі Волинь, Донбас тощо.

Враховуючи на всеохоплюючий політико-ідеологічний контроль процесу гімнотворення та звичайну для сталінських часів практику жорстокого покарання винуватців будь-яких “ідеологічних вольностей”, навряд чи можна припустити, що вищезгаданий “внутрішній діалог” авторів з національним гімном “Ще не вмерла Україна” був випадковим. Скоріше за все радянські поети виконували цілком визначене ідеологічне замовлення влади, яка намагалася в такий спосіб запропонувати українцям альтернативний “петлюровсько-бандерівському” гімн.

А проте в ряді варіантів гімну все ж проглядалися ознаки “м’якого”, “культурницького націоналізму”, що явно підживлювався декларованими сталінським режимом “поступками” в національному питанні. Чимало текстів гімну з числа поданих на конкурс оспівували державність України, красу рідної землі, славний історичний шлях, національних героїв тощо.

Ростем з народної криниці
В сторіччях чистої до дна
Кармелюка і Кобилиці,
Хмельницького і Богуна³⁷. – Так підкреслював

народницький дух українських витоків один з авторів.

Не уникали поети обігравати в своїх текстах національного гімну войовничий і вільнолюбний козацький дух:

В когортах Богдана за вольною волю
Як море вставала чубатая Січ³⁸.

Чи у такий штиб:

Була ти в ярмі, наша нене кохана,
Здавалось так буде віки.
Та встали на поклик орлиний Богдана
Козацької слави полки³⁹.

Оспівуючи красу рідного краю митці не скупилися на яскраві образи українського фольклору: “Мов квітка червона в зеленому листі, мов в низці коралів чудова перлина”⁴⁰. Називали Україну “маковим цвітом”, бажали їй віки квітчатися “барвинками слави” і т. ін.⁴¹ Не було забуто і такий виразний символ України як калина:

Од краю до краю – до моря – Дунаю
На кручах привільних Дніпра і Дністра
Як в лузі калина
Цвіте Україна
Радянських республік сестра.⁴²

Явно в контексті щойно прийнятих конституційних перетворень (проголошення права республік на створення національних наркоматів оборони та національних військових формувань) деякі автори пропонували згадати у тексті гімну українське військо –

Славлю військо України
Оборонця її прав
Оборонця прав Союзу,
Всіх надбань, що Жовтень дав⁴³.

Чи таким робом:

Гнобителі знайте: пощади не буде!”
Українське військо з військами Русі
Загарбників громить й громитиме всюди,
За щастя народів радянських усіх⁴⁴.

Були і інші, доволі показові пропозиції щодо проекту українського радянського гімну, проте ... жодна з них під час війни так і не була затверджена. Сталося це тільки в 1949 р., коли в зв'язку з певними незручностями в ООН виникло питання про потребу внесення змін у державну атрибутику України, і коли були прийняті нові Державний герб і Державний прапор УРСР.

Авторами слів Державного гімну УРСР стали відомі українські поети П.Тичина і М.Бажан, а музики – авторський колектив під керівництвом композитора А.Лебеденця⁴⁵.

Слід зазначити, що в тексті українського державного гімну крім фрази “Живи Україно прекрасна і сильна” власне не було нічого українського. Текстова частина “головної української патріотичної пісні” вповні “вписувалась” в ідеологічний контекст

загальносоюзного гімну, уславлюючи Радянський Союз, в якому возз'єднана Україна “щастя знайшла”, “як цвіт, розцвіла”, російський народ, який “Нам завжди у битвах за долю народу був другом і братом” та, звісна річ, вождів – Леніна, який “осяяв нам путь на свободу” і Сталіна, який “Веде нас до світлих висот”⁴⁶.

Те, що в українському радянському гімні вияв національних патріотичних почуттів передавався через демонстрацію лояльності до іншого народу безперечно можна було вважати найпікантнішим парадоксом українського радянського гімнотворення. (І не лише його. Цікаво, що любов до Росії мала символізувати також і синьо – лазурова смуга на українському прапорі. “Лазуровий колір, – зазначалося в “Радянській енциклопедії історії України”, – є символом вічної дружби українського народу з великим російським народом. Під лазуровим прапором український народ на чолі з Богданом Хмельницьким боровся проти чужоземних загарбників і возз'єднався з російським народом... Цей колір державного прапору Української РСР вказує також на величезні природні багатства України, її прекрасні кліматичні умови, на те, що вона є морською державою”⁴⁷.)

Втім, цей парадокс був цілком закономірним: гімн УРСР був справжньою візиткою ефемерної української радянської державності. Таким він залишився і після внесених до нього 1978 р. відповідних правок за загальносоюзним взірцем.

Російський вибір: від пісні без слів до нової редакції сталінського гімну

А ось у Росії метамофози з державним гімном ще продовжувалися, чітко відбиваючи водночас зміни політичного режиму цієї країни. Спочатку нова Росія на хвилі демократичних та національно-патріотичних процесів відкинула геть стару сталінську спадщину, взявши у якості гімну “Патріотичну пісню” М. Глинки, як концентрованого вираження російськості. Цей твір було написано великим російським композитором у 1833р. а у 1895р. його було знайдено в архіві композитора під назвою “Motif de chant national”⁴⁸. Досить знаменно, що вперше “Патріотична пісня” була оркестрована і виконана в Москві в період зліту російського націоналізму-патріотизму в 1944 р., а у 1947 р. вона стала ключовим музичним символом святкувань 800-річчя столиці СРСР. Ще до розвалу Радянського Союзу 27 листопада 1990 р. Другий позачерговий з'їзд народних депутатів РРФСР

одноголосно прийняв цей музичний твір у якості державного гімну РСФСР, а у 1993 р. згідно указу президента Б.Єльцина музика М.Глинки стала офіційним державним гімном Росії. (Слід зазначити, що за радянських часів, сама РСФРР так і не створила власного державного гімну, хоча за конституцією мала це зробити, як, доречі, і не було утворено Наркомату закордонних справ Російської Федерації. Проте це аж ніяк не свідчило про “національну дискримінацію” росіян, скоріше цим самим ще раз наголошувалася реальна тотожність РСФРР і СРСР.)

Однак, як виявилось згодом, утвердження нового гімну, як і сама демократизація в Росії мали не тривкий характер.

Прихід до влади в Росії президента В.Путіна крім початку чергової війни у Чечні та активізації інших виразних антидемократичних процесів знаменувався ще й поверненням до старого радянського гімну, що в умовах реставрації авторитарного режиму виглядало цілком логічним. Прагматична політична еліта, серед якої домінують аналітики з силових відомств, проголошуючи курс на відродження Великої Росії добре усвідомлює той факт, що не можна суцільно руйнувати модель радянської історії, не поховавши під її уламками нову Росію, адже велич сталінської імперії – це водночас і гордість її спадкоємиці Росії. З іншого боку, так само, як і реабілітація радянської історії, ухвала сталінського гімну являла собою певну сублімацію щодо втраченої Росією геополітичної ваги у світі, статусу супердержави, і в цілому ностальгії за радянськими часами.

І все ж таки, повернутися до старого гімну СРСР не дискредитувавши якимось чином “Патріотичну пісню” Глинки, навряд чи уявлялося можливим. Тож, у 2000 р. у газеті “Совершенно секретно” з’являється стаття в якій було “зроблене” феноменальне відкриття: виявляється, що так звана “Патріотична пісня” Глинки, зовсім не є за своїм духом російською! (Дивно, що впродовж майже 100 років найкращі російські музикознавці та патріоти цього не побачили.) Як стверджував автор статті, це був лише музичний матеріал, який Глінка (до речі росіянин з польським корінням!) збирав для польських образів опери про Івана Сусаніна! Ще скандальніше: мелодія яку росіяни з націоналістичним екстазом слухають в урочисті для нації моменти, насправді на думку історика, мала в опері Глинки співатися шляхтичами, що йдуть походом на Москву. Пафос автора після всього вищесказаного був цілковито зрозумілим: знімаючи капелюха перед великою польською музикою, він

навідріз відмовлявся прикладати руку до серця при виконанні російського гімну польського зразка.

Однак, мало було дискредитувати музику Глинки. Треба було знайти якусь російськість в дебелимому сталінському гімні Александрова. Ідеологічні міфотворці подбали і про це. Підстаркуватий син композитора Борис Александров “раптово згадав” і розповів, що його батько мав розлогі та глибокі знання з візантійської гімнографії на канонічному рівні та добре знав православну літургію. Борис Александров також розповів, що створюючи гімн А.В.Александров, розповідав синові, що “хотів поєднати жанри переможного маршу, чеканної народної пісні, розлогого епічного російського билинного співу”⁴⁹. Отож сталінський гімн почали називати в Росії “справжнім російським гімном”, таким що його “створено на основі церковного вокалу... таким, що йде від самої глибини фольклорної, з душі народної, яка співає”⁵⁰. Щодо нових слів, то їх вкотре вже, переробив придворний російський поет С.Міхалков.

Насамкінець зазначимо, що на відміну від Росії, де панує ностальгія за радянськими та імперськими цінностями, в Україні відбувається зворотній процес – звільнення від комуністичної спадщини та “совковості”, який неминуче веде до прискорення творення української етатиської ідентичності та українського патріотизму. Ось чому нещодавнє затвердження Верховною Радою України у якості державного гімну “Ще не вмерла Україна” є доволі оптимістичною і обнадійливою подією, свідченням того, що Україна має європейську перспективу.

¹ Земсков М. Гимн страны советов. /Символы родины и воинской доблести /Сост. В.И.Шелекасов, В.П.Делия. – М.,1990. – С.24-34; Рошин Л.В. Наши воинские символы.– М.,1989.- С.16-18.; Годовкин Б. Патриотическая песнь. // Литературная газета . – 1990. – 28 февраля . – С. 8. Александров В. Как создавался гимн Советского Союза. // Москва. – 1988. – №3 та ін.

² Див.: Радянська енциклопедія історії Української РСР. – В 6-ти томах. – К.,1971. – Т. 3. – С.446.

³ Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф.17. – Оп.125. – Спр. 235. – Арк. 61.

⁴ Боффа Д. История Советского Союза. – В.2-х тт. – М.: 1990. – Т.2. – С.174.

⁵ Из Приказа Начальника ГПУКА от 10 декабря 1941 года // Родина. – 1991. – № 6-7. – С.75.

⁶ На загал в конкурсі брали участь більше 40 поетів і 160 композиторів, які представили біля 500 варіантів гімнів. Див.: Годовкин Б. Патриотическая песнь. // Литературная газета . – 1990. – 28 февраля . – С. 8.

⁷ РДАСПІ. – Ф.17. – Оп.125. – Спр. 217. – Арк. 1.

⁸ Там само. – Арк. 2.

⁹ Там само. – Арк. 3.

¹⁰ Там само. – Спр. 218. – Арк.19.

¹¹ Там само. – 217. Арк. 7-10.

¹² Там само. – Арк. 11-12.

¹³ Там само. – Спр. 300. – Арк.1-12

¹⁴ Там само. – Спр. 218. – Арк. 53.

¹⁵ Там само. – Арк. 65. М.Голодний поєднав у єдине ціле історичну спадщину Росії, вирішальну роль останньої у творенні СРСР і радянський устрій. “Отчизну хранитъ завещали нам деды // Россия республикам стала сестрой // Советы нам стали оплотом победы // И крепче гранита незыблемый строй” див.: Там само. – Спр. 217. – Арк. 7. Наведемо ще декілька прикладів з числа запропонованих на конкурс.

В битвах с врагом на века прославлена // Русская наша земля
Гением Ленина, Разумом Сталина // Светят нам звезды Кремля
(Васильев С.)

Мы русский народ полюбили, // Как первенца нашей семьи
И подвиг его не забыли // Во славу советской земли (Шилов А., слова;
Александров, музыка)

Во главе Союза стран могучих // Ты, о, Русь, и крепок наш союз
Мощь его, стезей трудов кипучих, // Нас ведет вперед и вперед!
Стойкость в битве и верность отчизне, // Русских сил источник святой
И вовек сияет солнце жизни // Счастья света над древней Москвой. (С.
Тархов) Див.: Там само. – Спр.300. – Арк. 89.

¹⁶ Там само. – Спр.218. – Арк.56.

¹⁷ Александров В. Как создавался гимн Советского Союза. // Москва. – 1988. – №3. – С.193.

¹⁸ Див.: Поляновський Г. А.В.Александров. – М., 1948. – С.50.

¹⁹ Див.: Б. Александров. Как создавался гимн Советского Союза... – С.191.

²⁰ Кидається також в очі і смислова схожість між цими двома гімнами.

Гімн партії більшовиків: “Дорогу к коммуне наметил нам Ленин // И Сталин великий по ней нас ведет.”

Гімн СРСР: И Ленин великий нам путь озарил // Нас вырастил Сталин – на верность народу... Знамя советское, знамя народное // Путь от победы к победе ведет.

Якщо “Гімн партії більшовиків” був гімном боротьби із внутрішніми ворогами – “Изменников подлых гнилюю породу // Ты грозно сметаеш с пути своего”, то гімн СРСР став гімном боротьби з ворогам зовнішніми: – “Захватчиков подлых с дороги сметем” і т. ін.

-
- ²¹ Там само. – 190.
- ²² Там само. – С.190-194.
- ²³ Див.:Александров В. Как создавался Гимн Советского Союза // Москва. – 1988. – С.193-194..
- ²⁴ Правда. – 1943. – 22 декабря
- ²⁵ РДАСПІ. – Ф.17. – Оп.125. – Спр. 217. – Арк. 14.
- ²⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. – 1. – Оп. 23 . – Спр.875. – Арк.1.
- ²⁷ РДАСПІ. – Ф.17. – Оп.125. – Спр. 218. – Арк. 288.
- ²⁸ ЦДАГОУ. – Ф. – 1. – Оп. 70 . – Спр.261. – Арк.19. “Українська мова така близька до спорідненої їй російської , – вважав дописувач, – що нема потреби при перекладі навіть змінювати словесну структуру, як це зробив Бажан, і пропонував свій “русько-руський” варіант перекладу. Там само.
- ²⁹ РДАСПІ. – Ф.17. – Оп.125. – Спр. 300. – Арк. 12 Ідея, щодо творення Державного гімну УРСР, (вірогідно за аналогією з гімном СРСР) була висловлена М.Хрущовим під час визволення Києва Про це записав у своєму щоденнику О.Довженко 5 листопада 1943 р. Сам він тоді ж запропонував М.Хрущову створити герби усіх українських міст. Див.: Довженко О. Україна в огні... С.224..
- ³⁰ Там само. –Арк. 59, 79.
- ³¹ Там само. – Арк.10.
- ³² Там само. – 23.
- ³³ Там само. – Арк. 12.
- ³⁴ Там само. Оп. 30. – Спр. 85. – Арк. 7.
- ³⁵ Там само. – Оп. 70. – Спр.261. –Арк. 25.
- ³⁶ Там само. – Арк.25. Зазначимо, що тут зроблена заміна тепер вже “споконвічно російської” річки Дон на український Донець.
- ³⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 261. – Арк. 13.
- ³⁸ Там само. – Спр. 262. – Арк. 22.
- ³⁹ Там само. – Спр.261. – Арк. 26.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 29.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Там само. – Оп.30. – Спр.85. – Арк.15.
- ⁴³ Там само. – Оп.70. – Спр. 261. – Арк.15.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 109.
- ⁴⁵ Державний гімн Української РСР. – К.,1949.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Див.: Радянська енциклопедія історії Української РСР. – В 6-ти томах. – К.,1971. – Т. 3. – С.446.
- ⁴⁸ Макин С. Скучно с гимнами не будет // Совершенно секретно. – 2000. – №12. – 2000. С.25.
- ⁴⁹ Компаниец А. Из глубин былин: Сталин и Александров: предыстория российского гимна // Родина. – 2002. – №3.– С.86-87.
- ⁵⁰ Там само.